

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

МИКОЛЕНКО ОЛЕНА ПЕТРІВНА

УДК 330.341.2:339.9

**ІНСТИТУЦІЙНА АДАПТАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ДО ПРОЦЕСІВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків 2016

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Яременко Олег Леонідович,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України» (м. Київ),
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Липов Володимир Валентинович,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
професор кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності

кандидат економічних наук, доцент
Галабурда Микола Костянтинівич,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», доцент кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів

Захист відбудеться «12» лютого 2016 року о 14-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Миросицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий «12» січня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Соболев В. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Успішність пристосування економічної системи до процесів глобалізації багато в чому залежить від її адаптивних властивостей і сприятливості умов, що можуть виникати в глобальному середовищі. Об'єктивним результатом еволюції сучасних господарських систем є нове співвідношення ендогенних і екзогенних факторів розвитку, яке визначається інтенсивним взаємопроникненням, когерентністю і взаємовпливом всіх підсистем та елементів світової економіки. Економічна система при цьому набуває якісно нових форм адаптивної поведінки, які сприяють її призвичаюванню до глобальних соціально-економічних зрушень і збереженню власної інституційної структури.

Пошук шляхів забезпечення якісного соціально-економічного розвитку спонукає нас до вивчення інституційних чинників. Відомими зарубіжними представниками сучасних інституційних концепцій є: Д. Асемоглу, А. Алчіан, Р. Барро, Р. Буайє, Дж. Б'юкенен, Т. Бек, В. Дементьєв, Дж. Гвартні, Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Р. Капелюшников, Г. Клейнер, С. Кирдина, Д. Норт, С. Нек, Р. Нурєєв, А. Олійник, М. Олсон, Е. Остром, С. Пейович, Р. Ла Порта, В. Полтерович, Е. Прасад, В. Радаєв, Д. Родрік, Ж. Роланд, К. Сонін, Е. Де Сото, Д. Старк, У. Семюелс, О. Вільямсон, Ф. Хайєк, Д. Ходжсон, В. Штрек та інші.

Вагомий внесок у розвиток інституційної теорії вносять також сучасні українські вчені: С. Архієреєв, В. Баліцька, Ю. Бажал, О. Бородіна, З. Варналій, О. Ватаманюк, М. Галабурда, В. Геєць, А. Гриценко, Н. Далевська, В. Дементьєв, П. Єщенко, О. Завгородня, Г. Задорожний, Т. Ковальчук, В. Корнівська, І. Крючкова, В. Липов, І. Малий, В. Мандибура, В. Небрат, О. Носова, Т. Осташко, В. Решетило, В. Соколов, В. Тарасевич, О. Яременко та інші.

Особливої уваги потребує дослідження інституційної системної трансформації низки країн постсоціалістичного простору. Адаптаційні процеси цих країн сьогодні носять амбівалентний характер, оскільки ще не вирішене основне їх завдання, що полягає у формуванні ефективного ринкового механізму. Такі системи зазнають внутрішньосистемних інституційних трансформацій і пристосовуються водночас до глобальних феноменів постіндустріального розвитку: фінансiалiзацiї, iнформатизацiї, iнтелектуалiзацiї, технологiзацiї.

У цьому контексті на передньому плані постають проблеми дослідження загального й особливого у становленні та формуванні ринкових інститутів з урахуванням специфіки інституційної системи перехідних економік, процесів реальної інституціоналізації запозичених ними стандартів та норм, аналізу механізмів самоорганізації інституційних систем, ролі держави в цих процесах. Потреба у формуванні цілісного ринкового механізму в Україні актуалізує важливість інституційних реформ на основі критеріїв підвищення адаптивності та конкурентоспроможності національної економіки.

Теоретичний і практичний інтерес до означених питань зумовлюється об'єктивною потребою студіювати як позитивний, так і негативний інтеграційний досвід країн Центральної та Східної Європи задля продуктивного використання переваг зовнішньоекономічної діяльності та досягнення найбільшої її ефективності

із залученням державних структур та їх відповідної адаптації до цих процесів. У цьому контексті доцільним виглядає огляд інституційних ризиків, меж євроінтеграції для економіки України на макроекономічному рівні і реальних можливостей виконання вимог, які висуваються до неї. Дотримання норм і стандартів інтеграції вимагає глибокої інституційної та соціально-економічної трансформації, що неможливо без створення адекватної концептуальної основи.

Окреслені в роботі проблеми перебувають у міждисциплінарній площині еволюційної та інституціональної економіки. Перспективним напрямом вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку України уявляється розробка теоретичної моделі попереджувальних інституційних змін як специфічної форми узгодженої адаптації економічної системи як до процесів глобалізації, так і ринкової трансформації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у відповідності до тематичних планів науково-дослідної роботи на кафедрі економіки підприємства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» «Інституціональне забезпечення національної конкурентоспроможності в умовах відкритої економіки» (№ держ. реєстрації – 0107U004031) та «Підприємство як суб'єкт інноваційного розвитку економіки» (№ держ. реєстрації – 0107U001168). Автором опрацьовано теоретичні аспекти сутності й устрою інституційної системи та її елементи; визначено роль інститутів у функціонуванні та розвитку економічної системи. Досліджено особливості інституційної адаптації перехідних систем до процесів глобалізації та визначено передумови інституційної адаптації економіки України до сучасних інтеграційних процесів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теорії адаптації економічних систем до сучасних процесів глобалізації з точки зору інституційного підходу та еволюційної економічної теорії. Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішити такі завдання:

- дослідити природу інституційної адаптації економічної системи в ході її функціонування та еволюції;
- визначити основні характеристики інституційного устрою економічної системи, що зумовлюють його особливу роль у функціонуванні та розвитку економічних систем;
- розкрити специфічні властивості мережевих інститутів та їх значимість у пристосуванні економіки відкритого типу до процесів глобалізації;
- виявити в системі управління національним господарством особливості суперечливого співіснування держави та наднаціональних інститутів;
- розкрити сутність і сучасні форми адаптації національних економічних систем до глобальних зрушень світової економіки;
- накреслити етапи інституційної адаптації постсоціалістичних країн на шляху до становлення соціальної ринкової економіки та визначити роль інституційних реформ на кожному з визначених етапів;
- визначити інституційні передумови адаптації інституційно деформованої економіки України до глобальних інтеграційних процесів.

Об'єкт дисертаційного дослідження – це економічні відносини, що виникають у процесі функціонування, розвитку економічної системи та її адаптації до умов глобалізації.

Предметом дослідження є інституційні передумови та форми адаптації економічних систем до процесів глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є інституційна та еволюційна теорії. У роботі використані такі методи наукового пізнання: аналіз і синтез при вивченні сутності інституційної системи (п. 1.1); дедукція та індукція при аналізі адаптивних властивостей мережевих інститутів інтеграції (п. 2.1), протиріч співіснування держави і наднаціональних інститутів в системі управління національним господарством (п. 2.2). Використання системного підходу дозволило: дослідити складну природу господарської системи, яка визначається взаємопроникненням, когерентністю і взаємовпливом всіх підсистем (п. 1.1.), проаналізувати процеси становлення ринкової економіки як цілісного інституційного утворення, встановити інституційні деформи (інституційні ями, розриви, пустоти та інше), що виникли внаслідок адаптації ринкових інститутів до локального підґрунтя постсоціалістичних країн (п. 3.1). Метод абстрагування дозволив дослідити попереджувальні інституційні зміни в процесі адаптації економічної системи (п. 1.2). Логіко-історичний підхід ліг в основу дослідження інституційних змін в економічних системах постсоціалістичних країн, що дало змогу накреслити етапи їх інституційної адаптації (п. 3.1). Задля узагальнення і унаочнення релевантних даних, що віддзеркалюють економічну реальність досліджуваних процесів і явищ, та для підтвердження теоретичних положень у роботі використовуються статистичний, кластерний, графічний, кореляційно-регресійний і табличний аналізи.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

Вперше:

1.1. на основі інституційного структурування господарської системи розроблено теоретичну модель інституційної адаптації економічної системи до екзогенної та ендемогенної нестабільності шляхом попереджувальних інституційних змін, які забезпечують узгодженість реакцій учасників системи на порушення рівноваги.

Удосконалено:

1.2. теоретичне положення про роль інститутів у забезпеченні єдності функціонування та еволюції господарських систем за рахунок включення в зміст поняття інституційного устрою економіки розгорнутої характеристики стійкої фундаментальної компоненти, що фіксує зміни системи, і актуальної функціональної, яка координує діяльну основу економічних інститутів;

1.3. уявлення про чинники забезпечення динамічної стабільності господарської системи відкритого типу в умовах постіндустріального розвитку економіки і посилення глобальної конкуренції за рахунок розкриття специфічної ролі мережевих інститутів у гнучкому каркасі вертикально інтегрованих економічних інститутів;

1.4. характеристику суперечностей взаємодії держави і наднаціональних інститутів в умовах поглиблення неоднорідності глобального соціально-економічного простору: з одного боку, актуалізується роль держави як легітимного органу адаптивного управління відкритою національною господарською системою, з іншого боку, обмежується і розмивається винятковий інституційний статус держави під впливом міжнародних інститутів;

1.5. типологізацію національних економічних систем за критерієм адаптації до глобалізаційних процесів шляхом виокремлення чотирьох типів: «на випередження», «на збереження» та «зміцнення» позицій, «на виживання». За допомогою кластерного аналізу також підтверджено перехідний динамічний стан більшості сучасних економік в умовах глибоких структурних зрушень світового господарства.

Дістали подальшого розвитку:

1.6. концепція поетапної інституційної адаптації економік постсоціалістичних країн до глобалізаційних процесів шляхом розкриття різної ролі інституційних реформ на передінституційному етапі, на етапі формалізації та на етапі реальної інституціоналізації економічної системи;

1.7. теоретичне уявлення щодо адаптації інституційно деформованої економіки України до глобальних інтеграційних процесів за рахунок інституційної побудови ринкового механізму і поступового подолання інституційних пасток.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони дозволяють уточнити наукові уявлення про природу та значущість інституційних змін у процесах адаптації економічної системи до глобалізації; розкрити специфічну роль мережевих економічних інститутів у забезпеченні стабільності господарської системи у світлі її входження у глобальний простір з посиленою конкуренцією та зростаючою невизначеністю; визначити основні інституційні ризики та ймовірні наслідки регіональної інтеграції для інституційно деформованої економіки України.

Результати дослідження можуть бути використані у викладанні загального курсу економічної теорії, читанні спецкурсів, проведенні спецсеминарів з проблем розвитку перехідної економіки, а також для вдосконалення практики реформування державних інститутів з поглибленням інтеграційних процесів.

Особистий внесок. Дисертаційна робота є результатом наукових досліджень автора. Сформульовані й обґрунтовані в дисертаційній роботі наукові положення, висновки і рекомендації отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення та ідеї, що належать здобувачу. Внесок автора у статтю [4], опубліковану у співавторстві з науковим керівником і зазначену у переліку опублікованих праць за темою дисертації, полягає у розкритті специфічних властивостей інституційної системи, які зумовлюють адаптаційну здатність господарської системи до мінливих умов зовнішнього середовища.

Апробація результатів. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені автором у доповідях на десяти науково-практичних конференціях: четвертій та п'ятій міжвузівських науково-практичних конференціях молодих учених «Управління як фактор економічної рівноваги» (Харків, 2010, 2011),

міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Економіко-соціальні аспекти реформування та розвитку України» (Київ, 2011), міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна політична економія та інституціоналізм: конструктивний діалог заради розвитку» (Дніпропетровськ, 2012), міжнародній науково-практичній конференції «Інституційні та еволюційні проблеми розвитку фінансово-кредитних систем» (Донецьк, 2013), чотирнадцятій міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки» (Дніпропетровськ, 2013), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація як фактор розвитку» (Харків, 2013), шостому Симпозіумі, присвяченому 70 річчю Харківського інституту фінансів УДУФМТ (Харків, 2013) міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна економічна теорія та цивілізаційні чинники економічного розвитку» (Київ, 2014), міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку економіки в умовах глобальної кризи» (Пловдив, Болгарія, 2015).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 19 наукових праць загальним обсягом 7,63 д.а., з них: 10 статей у наукових спеціалізованих виданнях України обсягом 5,21 д.а., у тому 2 статті – у виданні, включеному в міжнародні наукометричних баз.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 264 сторінки, зокрема основний обсяг (вступ, основна частина, висновки) становить 191 сторінку. Дисертація містить 13 таблиць, 21 рисунок, 14 додатків. Список використаних джерел складає 286 назв, викладених на 28 сторінках. Обсяг додатків – 45 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** сформульовано актуальність теми дослідження, розкрито ступінь її наукової розробки, поставлено мету і завдання дослідження, описано методи дослідження, наведено його основні наукові результати, визначено теоретичну та практичну значимість.

У **першому розділі** – «Теоретичні основи інституційної адаптації економічних систем» – розкрито природу та властивості інституційної системи у її взаємозв'язку з іншими підсистемами. Це дозволило скласти більш глибоке уявлення про складну структуру господарської системи. Розглянуто інституційний устрій економічної системи та надано розгорнуту характеристику його складників. На цій основі доведено теоретичне положення про роль інститутів у забезпеченні єдності функціонування та еволюції господарських систем.

Зокрема на основі проведеного регресійного аналізу набуло подальшого вдосконалення положення про значний вплив якості інститутів на функціонування та розвиток економіки. Інституційна структуризація економічної системи дозволила виділити переважаючі базисні економічні інститути власності, економічної влади та неформальні інститути «відносин», які визначають та організовують інституційний

порядок, забезпечують ефективність координації та контролю та мають значущий вплив на динаміку ВВП на душу населення. Доведено, що рівень захисту прав власності і довіра виявляються універсальними ключовими детермінантами для всіх країн.

Розвиток господарської системи пов'язано з еволюцією економічних інститутів і з бажанням суб'єктів знижувати невизначеність їх господарської діяльності. В одних системах інституційна еволюція забезпечує вирішення цих завдань, а в інших призводить до дестабілізації економіки та руйнування її інституційної структури. Об'єктивним результатом еволюції сучасних господарських систем є нове співвідношення ендогенних і екзогенних факторів розвитку, яке визначається інтенсивним взаємопроникненням усіх підсистем і елементів світової економіки. У цих умовах інституційним та економічним системам не властивий повноцінний саморозвиток і саморегулювання, тому в процесі глобалізації створюють безліч інституційних структур (атракторів). Вони породжують дедалі більше станів біфуркацій, з якими зростають ризики загальної дезорганізації економіки. Автором доведено, що для таких систем об'єктивно підвищується потреба в адаптивно діючих інститутах, що ефективно функціонуватимуть у змінній економічній реальності. Інституційні зміни у цьому контексті є інструментом не тільки трансформації, але й адаптації економічних систем до екзогенної та ендогенної нестабільності.

В роботі доведено, що зі зростанням нестабільності серед найбільш актуальною формою адаптації є попереджувальні інституційні зміни, що забезпечують узгодження реакцій учасників системи на порушення рівноваги. Інституційна система є конструкцією соціокультурних, ціннісно-інституційних підвалин, внутрішніх взаємозв'язків і співвідношень між її елементами. Тому в умовах наднаціональної постіндустріальної надбудови поступово формується нова інституційна система. Вона співіснує з традиційною інституційною системою, проникаючи у глибинні і поверхневі її основи, створюючи підґрунтя для подальших економічних, соціальних та інституційних змін.

Показано, що цей процес пов'язаний з динамічною ефективністю інститутів, тобто з переходом від інституціоналізації нових зразків і практик самодостатнього характеру до цілеспрямованої політики інституційних змін як частини структурно-галузевої політики з подальшою її реалізацією як самостійного напрямку економічної політики. В основі такої моделі лежать структурно-інституційні реформи, спрямовані на збалансування галузевих і відтворювальних пропорцій. Адаптація можлива лише за умови погоджених дій, що призводить до узгодженості реакції системи. Така політика означає досягнення намічених цілей, зберігаючи збалансованість господарської системи та дотримуючись умов виконання функціональних та інституційних ролей учасниками системи.

Процеси постіндустріального розвитку спонукали до усвідомлення складності та комплексності таких інституційних змін. Нова хвиля перетворень у розвинених країнах сьогодні пов'язана з оновленням і неоіндустріалізацією економічних систем, що зумовлюється переходом до нового технологічного рівня. Поступове інституційне пристосування залучених стандартів, практик і технологій має високі

ризика в сучасних умовах, оскільки призводить до перманентних соціально-економічних криз через запізнення інституційної кривої від технологічної. Запізнення або неузгодженість інституційного розвитку є процесом об'єктивним, і цей часовий лаг лише посилюється, оскільки інвестування у технологічні інновації здійснюються сьогодні на регулярній основі, а в інституційні – ні.

У другому розділі – «Соціально-економічні інститути адаптації до процесів глобалізації» – досліджено інституційні форми ринкової самоорганізації та її вплив на еволюцію та розвиток сучасних економічних інститутів, які забезпечують інтеграцію відкритої економіки до глобального простору з підвищеними ризиками.

Зокрема автором показано, що постійна динаміка розвитку, модернізація і трансформація економічних інститутів змінює класичний ринок і надає йому нових структурних та функціональних характеристик у ході його еволюції. В умовах глобалізації та інтеграції економічних систем у світовий простір зростає значимість нових економічних інститутів, які, об'єднавши національні чинники з потенційними можливостями зовнішнього середовища, конкурують на світових ринках і забезпечують динамічну стабільність господарської системи.

Ринкова самоорганізація пов'язана безпосередньо зі структурою власності, яка свідчить про різноманіття форм економічної організації, що й зумовлює ендогенний розвиток системи і пристосування її до глобалізаційних процесів. Найбільш динамічною формою власності сьогодні є капітал у різних формах його вияву. Процес розвитку інституту «капіталу» сприяв об'єднанню основного, фінансового, інтелектуального, людського та соціального капіталів. Сучасною формою такого об'єднання є корпорація, яка водночас стає головним двигуном науково-технічного прогресу та інновацій.

Найважливішими стимулюючими факторами розширення корпорації залишаються приватна власність, інвестиції в активи тривалого користування та отримання більшого прибутку. У сучасній бізнес-практиці складаються нові форми вертикально і горизонтально інтегрованих структур, орієнтованих на отримання синергетичного ефекту. Найбільш життєздатними економічними інститутами, спроможними інституціонально нарощувати власний потенціал та отримувати синергію, є сучасні форми корпоративного капіталу, зокрема ТНК. Розкриття мережевих акціонерних та неакціонерних міжфірмових зв'язків дозволило визначити специфічну роль мережевих інститутів у гнучкому каркасі вертикально інтегрованих структур, що дає змогу останнім забезпечити, з одного боку, власну адаптивність і стійкість, з іншого боку, динамічну стабільність господарських систем.

Актуалізація мережевих організаційно-управлінських структур головним чином пов'язана з високим рівнем невизначеності, що виникає з розширенням інституційного простору оперування та інформаційної ємності глобального середовища. Створення мережевих форм також є реакцією ТНК на спроби посилити регулювання і контроль традиційних інструментів експансії з боку наднаціональних інститутів управління. Саме мережеві інститути сьогодні організовують інтенсивне переміщення капіталу, інформації, технологій, товарів, робіт в глобальній економіці,

змінюючи при цьому інституційний устрій сучасної відкритої господарської системи.

Однією з ефективних форм концентрації та об'єднання стратегічних факторів регіону і глобальних можливостей є кластер. Кластер як гібридна інституційна форма – це найбільш актуальна мережева бізнес-структура в сучасних умовах спадного циклу Кондратьєва, оскільки запускає механізми інноваційного розвитку. Аналіз найбільших і найрізноманітніших кластерів у світі доводить, що сполучною ланкою інституційної і виробничої систем є інститути розвитку, а також регіональні, муніципальні органи влади, які з віднедавна здійснюють належну підтримку багатьох кластерів на місцевому та загальнодержавному рівні. Держава виявляється сегментовано вбудованою в цілісну систему інституційної взаємодії економічних суб'єктів як рівноправний учасник, і останнім часом не лише не зменшує свого впливу, а й об'єктивно підсилює його, використовуючи наявні важелі. У цьому контексті державно-приватне партнерство (ДПП) виявляється найбільш прийнятним типом відносин як механізм взаємних стримувань і противаг, що створює додаткові гарантії виконання контрактів, захисту прав власності. У роботі проаналізовано різноманіття форм ДПП, які виникають на ґрунті національної інституційної системи різних країн та доведено, що таким інститутам притаманним є еволюційний характер.

Дисертантом охарактеризовано суперечливе співіснування держави та наднаціональних інститутів в умовах поглиблення неоднорідності глобального простору. Хоча, роль держави як легітимного органу адаптивного управління відкритою національною господарською системою актуалізується, її винятковий інституційний статус під впливом діяльності міжнародних інститутів обмежується і розмивається. Цим зумовлено потребу в узгоджених реформах у сфері поділу національних та наднаціональних повноважень. У роботі доведено, що держава має виконувати нову інституційну роль не лише національного регулятора, але й рівноправного партнера для подолання негативних наслідків порушення національного суверенітету.

В умовах посилення міжнародних відносин наднаціональні та національні інститути повинні перебувати у взаємовигідному симбіозі, формуючи ефективні форми інституціоналізації нового світового порядку. Тісна взаємодія ринкових економічних інститутів із державою та міжнародними організаціями визначає характер і динаміку економічного розвитку багатьох країн. У результаті проведеного кластерного аналізу алгоритмом k-найближчих середніх (k-means) за даними індексу глобалізації (IG) 123-х країн та рівня конкурентоспроможності (GCI-2013) запропоновано класифікацію національних систем. Найбільш тісний зв'язок між двома обраними показниками виявляється з часовим лагом, що становить 1 рік. Спираючись на критерій адаптації національних систем до процесів глобалізації виокремлено чотири типи національних систем (табл. 1). Адаптацію «на випередження» реалізують розвинені країни-лідери, які здійснюють пошук нової парадигми постіндустріального розвитку, фінансуючи у великих обсягах науково-освітню та інноваційну сферу, рухаючись у бік «економіки знань».

Варіанти адаптацій різних країн світу

Варіанти адаптацій	Країни	GIC 2013/2014	Середнє значення індексу глобалізації	Доля кластера в заг. струк-рі
«на випередження»	США, ОАЕ, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Швейцарія, Німеччина, Данія, Великобританія, Катар, Корея, Фінляндія, Франція, Ізраїль, Японія, Нідерланди, Швеція, Ірландія, Сінгапур, Норвегія, Нова Зеландія, Малайзія, Саудівська Аравія, Італія	5,25	81,24%	20,32%
«на збереження»	Азербайджан, Болгарія, Бразилія, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кіпр, Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Індонезія, Ісландія, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Литва, Мексика, Оман, Панама, Польща, Португалія, Словенія, ЮАР, Іспанія, Таїланд, Туреччина, Словаччина	4,46	71,23%	23,58%
«на зміцнення»	Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, В'єтнам, Грузія, Греція, Гватемала, Домініканська Республіка, Єгипет, Замбія, Індія, Іран, Колумбія, Лівія, Ліван, Македонія, Молдавія, Монголія, Марокко, Намібія, Перу, Румунія, Росія, Сальвадор, Сербія, Туніс, Україна, Уругвай, Філіппіни	4,0	59,88%	29,3%
«на виживання»	Ангола, Бангладеш, Бенін, Гана, Габон, Гамбія, Гайана, Зімбабве, Ємен, Камбоджа, Камерун, Киргизія, Кенія, Кот-Д'Івуар, Ліберія, Малаві, Малі, Мавританія, Мозамбік, М'янма, Непал, Нігерія, Нікарагуа, Пакистан, Свазіленд, Сенегал, Сирія, Танзанія, Таджикистан, Уганда, Ефіопія	3,54	48,2%	26,8%

Глобальні процеси для країн адаптацій «на збереження» і «зміцнення» позицій, куди належить Україна, створюють основу і мотиви до розвитку

технологічних, фінансових, інформаційних та інституційних інновацій, що спонукає до глибоких структурних змін. Країни адаптацій «на виживання» знаходяться на периферії позитивних трансформаційних змін і є пасивними учасниками сучасних процесів глобалізації.

Таким чином, глобальна система структурується в ієрархічну систему з прогресивними і регресивними ланками. За допомогою кластерного аналізу підтверджено перехідний динамічний стан більшості сучасних економік в умовах глибоких структурних зрушень світового господарства.

У третьому розділі – «Особливості інституційної адаптації економіки України до процесів глобалізації» – послідовно розкрито особливості сучасної динаміки постсоціалістичних країн, у тому числі й України. Перед ними стоїть комплексне завдання, а саме: інституційна добудова цілісного ринкового механізму з використанням інструментів інституційного запозичення та оптимального входження в глобальний простір, що створює додаткові ризики для їх економічної рівноваги.

Аналіз досвіду інституційної адаптації Польщі, Грузії, Росії, України (в деяких аспектах представлений досвід Китаю як приклад градуалістського підходу) показав, що постсоціалістична трансформація пов'язана з двома типами перетворень: міжсистемним та внутрісистемним. Постсоціалістична трансформація вирізняється станом невизначеності будь-якої сфери життєдіяльності, руйнуванням структурної цілісності, браком узгодженості між її елементами. І хоча в цей період економічна система більш інституційна, ніж функціональна, інституційні реформи мають неоднакове значення на кожному з етапів інституційної адаптації. Аналіз теоретичних досліджень і емпіричних даних перехідного стану дозволив виокремити загальне й особливе в інституційній трансформації економік Польщі, Росії, Грузії та України. Вдалося схарактеризувати структурні й інституційні чинники найбільш значних перетворень цього періоду – лібералізації, приватизації та корпоратизації економік.

Окреслено процес інституціоналізації економічної системи, що здійснюється в декілька етапів: від зародження, формалізації (на ґрунті чого виникають неефективні інституційні деформації) до формування цілісного інституційного ринкового механізму, подальше вдосконалення якого потребує нових моделей для здійснення інституційних реформ. Показано, що ні «шокова терапія», ні політика градуалізму, декларовані як ефективні моделі трансформації, не забезпечили високих темпів реформування у жодній з аналізованих країн. Виявлено, що несумісність нових ринкових інститутів з інститутами планової економіки супроводжувалася затяжними реформами, значними помилками і гістерезисом.

Попри те, що всі аналізовані країни мають статус ринкової економіки, даний процес лише тепер набуває розгорнутого характеру реальної інституціоналізації сформованого цілісного ринкового механізму. У цьому контексті проблема стратегічного розвитку України пов'язана з тим, що в умовах інституційної недобудови і незавершеної трансформації економічна система постала перед викликами оптимального входження у відкрите світове господарство. Накладання на несформовану інституційну систему і незрілу ринкову економіку диспропорцій

розвитку глобального простору створює додаткову невизначеність та інституційні ризики регіональної інтеграції. В умовах недостатньо інституціоналізованого ринкового механізму зростає ризик руйнування слабкої, але цілісної інституційної економічної структури. Таких процесів можна уникнути лише, якщо оминати поступово пастки, створювані інституційно-структурними деформаціями економіки.

У підсумку з'ясовано, що інституційна адаптація української економіки повинна орієнтуватися, перш за все, на подолання базової деструкції народного господарства вже на етапі імплементації норм Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. В іншому випадку, політика зростання внутрішнього ринку, збільшення купівельної спроможності населення, подолання бідності, активізації інвестиційної діяльності та модернізації вітчизняного сектору стане нездійсненою навіть у довгостроковій перспективі. З позиції завдань державної політики в першу чергу слід імплементувати положення Угоди, які знижують ризики інституційної адаптації. Водночас тривалішою мусить бути імплементація положень Угоди, що звужують можливості використання інструментів державної політики щодо підтримки того вітчизняного товаровиробника, який може виступати елементом національної інноваційної системи та випускати продукцію з високою доданою вартістю.

У висновках запропоновано загальні підсумки дослідження та сформульовано рекомендації, що з нього випливають.

ВИСНОВКИ

У дисертації було вирішено актуальне наукове завдання теоретичного відображення інституційної адаптації економічних систем до процесів глобалізації, що дозволило зробити наступні загальні висновки.

1. Розширено поняття інституційного устрою економіки за рахунок характеристики фундаментальної та актуальної функціональної її компонент. Перша фіксує зміни системи в минулому і забезпечує динамічно стабільне середовище. Друга координує діяльну основу економічних інститутів. Ефект взаємодії актуальної функціональної та фундаментальної компонентів проявляється у забезпеченні єдності функціонування та еволюції господарської системи.

Проведений регресійний аналіз дозволив схарактеризувати значний вплив якості інститутів на функціонування та розвиток економіки. Інституційна структуризація економічної системи дозволила виокремити переважаючі базисні економічні інститути власності, економічної влади та неформальні інститути «відносин», які визначають та організовують інституційний порядок, забезпечують ефективність координації та контролю та мають значущий вплив на динаміку ВВП на душу населення.

2. Представлено теоретичну модель інституційної адаптації економічних систем до екзогенної та ендогенної нестабільності середовища шляхом попереджувальних інституційних змін, які забезпечують узгодженість реакцій учасників системи на порушення рівноваги. Виявлено специфіку поведінки сучасних економічних та інституційних систем, що не виявляють у достатній мірі

саморозвитку й саморегулювання та дедалі частіше породжують стани біфуркацій із властивими для загальної економічної дезорганізації ризиками. Для таких систем об'єктивно зростає потреба в адаптивно діючих інститутах, які ефективно працюватимуть в умовах зміненої економічної реальності.

3. Аналіз сучасних економічних інститутів, які забезпечують інтеграцію відкритої економічної системи до міжнародного конкурентного середовища, дозволив дійти висновку, що в сучасній бізнес-практиці виникають нові форми вертикально і горизонтально інтегрованих структур, орієнтованих на отримання синергетичного ефекту. Найбільш життєздатними економічними інститутами, схильними до інституціонального нарощування власного потенціалу та отримання синергії, є сучасні форми корпоративного капіталу, зокрема ТНК. Розкриття мережевих акціонерних та неакціонерних міжфірмових зв'язків дозволило визначити специфічну роль мережевих інститутів у гнучкому каркасі вертикально інтегрованих структур, що дає змогу останнім забезпечити, з одного боку, власну адаптивність і стійкість, з іншого боку, динамічну стабільність господарських систем. Мережеві інститути організують інтенсивне переміщення капіталу, інформації, технологій, товарів і робіт у глобальній економіці; змінюють інституційний устрій сучасної відкритої господарської системи.

4. У роботі доведено, що поряд із сильним впливом конкурентоздатних та адаптивних сучасних корпоративних структур відкрита економічна система зазнає впливу наднаціональних інститутів управління. Остання фінансова криза актуалізувала роль держави як легітимного органу адаптивного управління з відкритою національною господарською системою. Утім із посиленням конкуренції міжнародних інститутів у сфері наднаціонального регулювання розвивається винятковий інституційний статус держави й обмежується його сфера впливу. З цього випливає, що неминучою і нагальною є потреба розмежувати національні та наднаціональні повноваження в управлінні національною економікою, оскільки протиріччя в системі глобального управління залишаються неконтрольованими та призводять до руйнівних наслідків у розвитку господарських систем багатьох країн.

5. Розвинено типологізацію національних економічних систем за критерієм адаптації до процесів глобалізації. За ним виокремлено чотири типи національних систем із різним рівнем технологічного, фінансово-економічного, інформаційного та інституційного розвитку: «на випередження», «на збереження» та «зміцнення», «на виживання». За допомогою кластерного аналізу доведено, що глобальна система структурується в ієрархічну систему з прогресивними й регресивними ланками, а також, підтверджено перехідний динамічний стан більшості сучасних економік в умовах глибоких структурних зрушень світового господарства.

6. Удосконалено концепцію поетапної інституційної адаптації економік постсоціалістичних країн до процесів глобалізації та оприявлено неоднакову дію інституційних реформ на кожному з етапів. Їх умовно можна виділити три: 1) передінституціональний етап, коли нові інституційні форми лише зароджуються в надрах старої системи; 2) етап формалізації – інституційні реформи перетворюються на деструктивний чинник у старій системі, а це в свою чергу сприяє зародженню нової системи; 3) етап реальної інституціоналізації – пов'язаний із формуванням

цілісного інституційного ринкового механізму. Завдяки компаративному аналізу дійшли висновку, що актуальною є нова модель інституційних реформ на сучасному етапі інституціоналізації ринкового механізму.

7. На підставі аналізу сучасного стану української економіки доведено, що в умовах недостатньо інституціоналізованого ринкового механізму виникає ризик руйнування сформованої цілісної інституційної структури. Уникнути таких процесів можна лише за рахунок поступового подолання інституційних пасток, зумовлених інституційно-структурними деформаціями економіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Підрозділ монографії:

1. Миколенко О. П. Інституціональна адаптація суб'єктів господарювання в системі стратегічних чинників управління / О. П. Миколенко, Е. І. Цибульська // Стратегічне управління суб'єктами господарювання: проблеми теорії та практики: кол. моногр. – Х.: Вид-во НУА, 2013. – Розділ 14 – С. 516 – 551 (1,93 д.а, особисто автору належить 0,96 д.а.). Особистий внесок дисертанта – підрозділ 14.2.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Миколенко Е. П. Адаптация экономических систем к условиям глобализации: институциональный аспект / Е. П. Миколенко // Європейський вектор економічного розвитку. – Вип. 2 (13). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 545 – 549 (0,4 д.а.).

3. Миколенко Е. П. Роль институтов и функциональные задачи институциональной системы / Е. П. Миколенко // Вчені записки Харк. гуманітар. ун-ту «Народна українська академія». – Том 19. – Х.: Вид-во НУА, 2013. – С. 287 – 297 (0,48 д.а.).

4. Миколенко Е. П. Институты и институциональное взаимодействие экономических агентов в экономической системе / Миколенко Е. П., Яременко О. Л. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Економічна серія.. – № 1042. – Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2013. – С. 62 – 70 (0,79 д.а., особисто автору належить – 0,39 д.а.).

5. Миколенко Е. П. Иерархические и сетевые механизмы институционального взаимодействия / Миколенко Е. П. // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3(19). – С. 133 – 142 (1,08 д.а.).

6. Миколенко Е. П. Взаимодействие национального и глобального в адаптации хозяйственных систем / Е. П. Миколенко // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – №7. – С. 24 – 28 (0,47 д.а.).

7. Миколенко Е. П. Методологические ориентиры институционального подхода в эволюционном развитии экономических систем / Е. П. Миколенко // Формування ринкової економіки: збір. наук. праць. – №31. – 2014. – С. 369 – 377 (0,39 д.а.).

8. Mykolenko O. P. Institutional Reforms in the Context of Market Transformation: the General and the Particular /O. P. Mikolenko // Бізнес Інформ. – 2014. – №12. – С. 14 – 18 (0,64 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази Scopus.**

9. Миколенко Е. П. Адаптация государственных институтов и участие Украины в региональной интеграции / Е. П. Миколенко // Вчені записки Харк. гуманітар. ун-ту «Народна українська академія» – Т. 20. – Х.: Вид-во НУА, 2015. – С. 333 – 341 (0,46 д.а.).

10. Миколенко Е. П. Государство и наднациональные институты управления: диалектика сосуществования в процессе глобальных социально-экономических сдвигов [Электронный ресурс] / Е. П. Миколенко // Ефективна економіка. – 2015. – №7. – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua> (0,9 д.а.)

11. Миколенко Е. П. Экономические институты адаптации хозяйственных систем открытого типа к процессам глобализации / Е. П. Миколенко // Бизнес информ. – 2015. – №6. – С. 21 – 26 (0,58 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази Scopus.**

Тези доповідей:

12. Миколенко О. П. Шляхи підвищення конкурентоспроможності України / О. П. Миколенко // Управління як фактор економічної рівноваги: Програма і матеріали конференції 9 грудня, 2010 – Харків : ХГУ «НУА», 2010. – С. 102 – 105 (0,16 д.а.).

13. Миколенко Е. П. Институциональные аспекты глобализации мировой экономики / Е. П. Миколенко // Управління як фактор економічної рівноваги : Програма і матеріали конференції 15 грудня, 2011 – Харків : ХГУ «НУА», 2011. – С. 102 – 105 (0,13 д.а.).

14. Миколенко Е. П. К поиску институциональных механизмов адаптации экономических систем к процессу глобализации / Е. П. Миколенко // Економіко-соціальні аспекти реформування та розвитку України: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 30 вересня-1 жовтня, 2011. – Київ: Київський економічний науковий центр, 2011. – С. 47 – 50 (0,23 д.а.).

15. Миколенко Е. Трансформация институциональных систем в контексте глобальных изменений / Е. Миколенко // Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки: тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів 26 березня, 2013. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2013. – С. 156 – 158 (0,13 д.а.).

16. Миколенко Е. П. Роль институтов в процессе модернизации социально-экономической системы / Е. П. Миколенко // Модернізація як фактор розвитку: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 квітня, 2013. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 154 – 157 (0,17 д.а.).

17. Миколенко Е. П. Институциональные трансформации корпоративного капитала / Е. П. Миколенко // Институціональні та еволюційні проблеми розвитку фінансово-кредитних систем: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-19 квітня, 2013. – Донецьк: Браво, 2013. – С. 96 – 99 (0,19).

18. Миколенко Е. П. К вопросу об институциональной сбалансированности финансовой системы Украины / Е. П. Миколенко // Институційно-організаційні аспекти фінансової політики в умовах розбудови суспільства соціальної справедливості: Матеріали VI Урочистого Симпозіуму з нагоди 70 річчя Харківського інституту фінансів УДУФМТ, 14 листопада 2013. – Харків: ХІФ УДУФМТ, 2013. – С. 79 – 81 (0,22 д.а.).

19. Mykolenko O. Institutions of economic integration into the global competitive environment / O. Mykolenko // Prospects of economic development in the global crisis: Collection of scientific articles of the International Scientific conference on the 27th of June 2015. – Plovdiv: Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, 2015. – P.36 – 40 (0,32 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Миколенко О. П. Институційна адаптація економічних систем до процесів глобалізації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Харків, 2015.

Дисертація присвячується обґрунтуванню теоретико-методологічних засад та розробці практичних пропозицій щодо институційної адаптації економічних систем до процесів глобалізації.

Сформовано теоретичну модель институційної адаптації економічних систем до екзогенної нестабільності середовища. Розвинено уявлення про чинників забезпечення динамічної стабільності господарської системи відкритого типу шляхом розкриття специфічної ролі мережевих інститутів у гнучкому каркасі вертикально інтегрованих економічних інститутів.

Науково обґрунтовано рекомендації та практичні пропозиції щодо подальшого институційного реформування економіки України та поступового подолання институційно-структурних деформацій.

Ключові слова: институційна система, институційна адаптація, економічні інститути інтеграції, інститути управління, институційні реформи

АННОТАЦИЯ

Миколенко Е. П. Институциональная адаптация экономических систем к процессам глобализации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Харьков, 2015.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методологических основ и разработке практических положений по институциональной адаптации экономических систем к процессам глобализации.

На основе теоретического наследия институциональной теории расширено понятие институционального устройства экономики за счет характеристики фундаментальной и актуальной функциональной ее компонент. Первая – фиксирует изменения системы в прошлом и обеспечивает динамично стабильную среду. Вторая координирует деятельную основу экономических институтов. Эффект взаимодействия между актуальной функциональной и фундаментальной компонентами проявляется в обеспечении единства функционирования и эволюции хозяйственных систем.

На основе институциональной структуризации хозяйственной системы представлена теоретическая модель институциональной адаптации экономических систем к экзогенной нестабильности среды путем упреждающих институциональных изменений, которые обеспечивают согласованность реакций участников системы на нарушение равновесия. Выявлена специфика поведения современных экономических и институциональных систем, которые недостаточно способны к саморазвитию и самодвижению и все чаще порождают состояния бифуркаций, несущие в себе риски общей дезорганизации экономики. Для таких систем объективно повышается потребность в адаптивно действующих институтах, будут эффективно работать в условиях изменившейся экономической реальности.

Доказано, что адаптационные возможности в различных странах – неодинаковы, на основе чего предложена типологизация национальных экономических систем по критерию адаптации к процессам глобализации.

Автором развито представление о факторах обеспечения динамической стабильности хозяйственной системы открытого типа за счет раскрытия специфической роли сетевых институтов в гибком каркасе вертикально интегрированных экономических институтов. В работе доказано, что наряду с высоким уровнем влияния конкурентоспособных и адаптивных современных корпоративных структур, любая экономическая система оказывается под влиянием деятельности наднациональных институтов управления. В этом контексте последний финансовый кризис актуализировал роль государства как легитимного органа адаптивного управления открытой национальной хозяйственной системой. Однако с углублением конкуренции международных институтов в сфере наднационального регулирования размывается исключительный институциональный статус государства и ограничивается его сфера влияния. Сделан вывод о необходимости разграничения национальных и наднациональных полномочий в управлении национальной экономикой, поскольку те противоречия, которые возникают в системе глобального управления остаются неконтролируемыми и приводят к разрушительным последствиям для динамики хозяйственных систем многих стран.

В этом контексте автором разработаны научно обоснованные рекомендации и практические предложения по дальнейшему институциональному реформированию экономики Украины в условиях усиления интеграционных процессов и

постепенного преодоления институциональных ловушек, обусловленных институционально-структурными деформациями.

Ключевые слова: институциональная система, институциональная адаптация, экономические институты интеграции, институты управления, институциональные реформы

ANNOTATION

Mykolenko O. P. Institutional adaptation of economic system to globalization processes. – The manuscript.

Thesis for a candidate of economic sciences, specialty 08.00.01 – economic theory and history of economic thought. – Kharkiv University of Humanities “People's Ukrainian Academy”, Kharkiv, 2015.

The thesis contributed to the justification of theoretical and methodological bases and to the developing the practical provisions of institutional adaptation of economic system to globalization processes.

Institutional structuring of economic system allowed forming a theoretical model of institutional adaptation of economic systems to exogenous instability. The author develops the idea of the factors ensuring dynamic stability of open type economic system revealing the network institutions.

The thesis develops scientifically based recommendations and practical proposals for further institutional reforms in Ukraine are developed. In this context the reforms should be aimed at a gradual overcoming of institutional and structural deformations.

Keywords: institutional system, institutional adaptation, integration of economic institutions, institutions of governance, institutional reforms

Миколенко Олена Петрівна

ІНСТИТУЦІЙНА АДАПТАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ
ДО ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск
д.е.н., проф. Яременко О. Л.

**Підписано до друку 26.12.15. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № 127-10.**

**Надруковано у друкарні «Аладдин-принт».
Свідоцтво ВОО №966600 від 28.03.2003 р.
61023, м. Харків, вул. Сумська, 4, оф. 8.
Тел./факс: (057)764-72-11, (057)758-19-36
e-mail: zakaz@aladdin-print.ua**